

УДК:373.04

Джоробекова А.М., ю.и.д., профессор
Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын
Мамлекет жана укук институту
Джоробекова А.М.
д.ю.н., профессор Института
государства и права
Национальной академии наук Кыргызской Республики
Dzhorobekova A.M.
D.Sc. in Law, Professor
Institute of State and Law
National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic

Калиева Г.У.,
ю.и.к. Кыргыз
Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын
Мамлекет жана укук институтунун бөлүм башчысы **Калиева**
Г.У. к.ю.н.,
заведующая отделом
Института государства и права
Национальной академии наук Кыргызской Республики
Kalieva G.U.
PhD in Law, Head of Department
National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic
Institute of State and Law

МЕДИАЦИЯ СОТ ПРОЦЕССИНИН КЕЛЕЧЕГИН ӨЗГӨРТҮҮЧҮ ФАКТОР КАТАРЫ

МЕДИАЦИЯ КАК ФАКТОР ИЗМЕНЕНИЯ ПЕРСПЕКТИВ СУДЕБНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА

MEDIATION AS A FACTOR IN CHANGING THE PROSPECTS OF LITIGATION

Аннотациясы: Макалада талаш-тартыштарды альтернативдик чечүүнүн эффективдүү механизми катары медиация институтунун ролу каралып, соттук териштирүүгө салттуу мамиленин трансформациясына салым коюлат. Медиациянын негизги моделдери талданган - фасилитациялык, баа берүүчү, директивдик, трансформативдик, гуманисттик, баяндоочу жана когнитивдик - алардын чыр-чатакты чечүү процессине тийгизген таасири жана медиацияны сот өндүрүшүнүн практикасына киргизүүнүн укуктук кесепеттери. Талаштарды чечүүнү тездетүү менен тараптардын ыктыярдуулук, бейтараптуулук жана тең укуктуулук принциптерин сактоонун ортосундагы тең салмактуулукка өзгөчө көңүл бурулат. Медиатордун ролун кеңейтүү менен байланышкан чакырыктар жана тобокелдиктер талкууланат, ошондой эле процесстин натыйжалуулугун жана ишенимин камсыз кылуу үчүн мыйзамдык жөнгө салуу, этикалык стандарттар жана медиаторлордун кесиптик даярдыгы талкууланат. Макала сот адилеттигинин сапатын жогорулатуунун жана сот процессинин салттуу көз караштарын өзгөртүүнүн фактору катары медиациянын маанилүүлүгүн көрсөтүүгө

багытталган.

Ачык сөздөр: медиация, медиация моделдери, медиация принциптери, медиатор, конфликт, сот, соттук териштирүү, сот өндүрүшү, талаш-тартыштарды чечүү.

Аннотация: В статье рассматривается роль института медиации как эффективного механизма альтернативного разрешения споров, способствующего трансформации традиционных подходов к судебному разбирательству. Анализируются ключевые модели медиации - фасилитативная, оценочная, директивная, трансформативная, гуманистическая, нарративная и когнитивная - их влияние на процесс урегулирования конфликтов и правовые последствия внедрения медиации в практику судопроизводства. Особое внимание уделяется балансу между ускорением разрешения споров и сохранением принципов добровольности, нейтральности и равенства сторон. Обсуждаются вызовы и риски, связанные с расширением роли медиатора, а также необходимость законодательного регулирования, этических стандартов и профессиональной подготовки медиаторов для обеспечения эффективности и доверия к процедуре. Статья призвана подчеркнуть значимость медиации как фактора повышения качества правосудия и изменения традиционных перспектив судебного процесса.

Ключевые слова: медиация, модели медиации, принципы медиации, медиатор, конфликт, суд, судебный процесс, судопроизводство, разрешение споров,

Abstract: The article examines the role of the institution of mediation as an effective mechanism for alternative dispute resolution, contributing to the transformation of traditional approaches to litigation. The key models of mediation are analyzed - facilitative, evaluative, directive, transformative, humanistic, narrative and cognitive - their influence on the process of conflict resolution and the legal consequences of introducing mediation into the practice of legal proceedings. Particular attention is paid to the balance between accelerating the resolution of disputes and maintaining the principles of voluntariness, neutrality and equality of the parties. The challenges and risks associated with the expansion of the role of the mediator are discussed, as well as the need for legislative regulation, ethical standards and professional training of mediators to ensure the effectiveness and trust in the procedure. The article aims to highlight the importance of mediation as a factor in improving the quality of justice and changing the traditional perspectives of the judicial process.

Key words: mediation, mediation models, mediation principles, mediator, conflict, court, trial, litigation, dispute resolution,

Медиация институтунун өнүгүшү жана аны укуктук практикага, анын ичинде кылмыш-жаза сот өндүрүшүнө киргизүү менен медиациянын ыкмаларынын спектри кеңейди. Буга чейин фасилитациялык модель үстөмдүк кылган, мында медиатор диалогдун бейтарап ортомчусу катары иш алып барып, ыктыярдуулукту, купуялуулукту, бейтараптуулукту жана тараптардын тең укуктуулугун катуу сактаган. Медиациянын популярдуулугу жана соттордун катышуусу менен баа берүүчү жана директивдик моделдер пайда болду, мында медиатор талашка укуктук баа берип, аны чечүү боюнча сунуштарды берет.

Бул процессти тездетет жана тараптарга келечекке сергек баа берүүгө жардам берет, бирок ошол эле учурда катышуучулардын өз алдынчалыгын азайтат жана бейтараптуулуктун жана ыктыярдуулуктун принциптерине коркунуч туудурат. Баалоочу жана директивдик медиация практикалык шарттарда натыйжалуу, бирок ачык-айкын этикалык стандарттарды, тараптарга так маалыматты жана кысымды болтурбоо жана процедурага болгон ишенимди сактоо үчүн медиаторлордун аракеттерине мониторинг жүргүзүү механизмдин талап кылат.

Баалоочу жана директивдик медиация тараптардын реалдуу муктаждыктарына жооп берүүчү формалар болуп саналат. Бирок, медиатордун фасилитатордон “эксперт/кеңешчиге” өтүшү процесстин мүнөзүн өзгөртөт жана ыктыярдуулук, бейтараптуулук жана чыр-чатакты

терең чечүү үчүн олуттуу тобокелдиктерди алып келет. Натыйжалуулуктун жана катышуучулардын укуктарын коргоонун ортосундагы тең салмактуулук медиатордун ролунун ачыктыгы, тараптардын милдеттүү түрдө маалымдалган макулдугу, укуктук кепилдиктер жана кесиптик стандарттар аркылуу ишкеашырылат. Ушундай шарттарда гана баалоочу/директордук практика коопсуз жана натыйжалуу колдонулушу мүмкүн[1].

Медиацияны институтташтыруу менен (мыйзамдар, соттор, медиация борборлору, тренингдер) практикалардын спектри кеңейүүдө: классикалык фасилитациялык моделден (нейтралдуу медиатор диалогду гана жеңилдетет) гибриддик жана кыйла “активдүү” формаларга – баа берүүчү, директивалык формаларга чейин ошондой эле атайын түрлөрү (трансформативдик медиация, калыбына келтирүүчү/жабырлануучуга багытталган медиация ж.б.). Бул табигый процесс: талаштардын ар кандай түрлөрү жана институционалдык күтүүлөр ар кандай мамилени талап кылат.

Классикалык (жеңилдетүүчү) моделде медиатор нейтралдуу болуп, мыйзам же күнөө боюнча баа бербейт. Негизги инструмент - диалогду структуралаштыруу, активдүү угуу, варианттарды түзүү. Ошону менен бирге тараптардын ыктыярдуулугу, конфиденциалдуулугу, калыстыгы жана тең укуктуулугу принциптери сакталат. Медиациянын натыйжасы тараптардын өз алдынча иштеп чыккан макулдашуусу болуп саналат.

Мындай медиациянын артыкчылыктары тараптардын өз алдынчалыгын максималдуу коргоо, келишимдердин жогорку легитимдүүлүгү, мамилелерди калыбына келтирүүнү колдоо болуп саналат. Кээ бир татаал учурлар узакка созулушу мүмкүн жана тышкы "чындыкты текшерүүнү" талап кылышы мүмкүн.

Баалоочу медиация медиаторду камтыйт - көбүнчө мурдагы практикалык юрист же эксперт - иштин келечегине, соттун мүмкүн болуучу натыйжаларына, компенсациянын өлчөмүнө баа берип, чечүү жолдорун сунуштай алат. Оң жагы - бул тараптарга тобокелдиктер менен пайдалардын "реалдуу" сүрөтүн берип, сүйлөшүүлөрдү тездетет. Бул акча наркы жана юридикалык тактык маанилүү болгон коммерциялык жана камсыздандыруу талаштарында пайдалуу болушу мүмкүн. Медиациянын бул формасынын алсыз жактары, ал медиатордун таза нейтралитетине доо кетирет (бир тараптуулукту кабыл алуу); алсыз тарапка басым жасоо коркунучун күчөтөт («макул болбосоң, тагдыр мындан да жаман болот»); кылмыш-жаза жана өзгөчө аялуу социалдык контексттерде ал адилеттүүлүк жана ыктыярдуулук принциптерине карама-каршы келиши мүмкүн.

Директивдик медиацияда медиатор конкреттүү чечимдерди активдүү сунуштайт, кээде “талкуунун” ролун аткарат, келишимдин долбоорун түзөт; соттук практикада элдештирүүчү же соттук макулдашуучу элдешүү жолун сунуштай алат. Медиациянын бул формасы чектелген мөөнөттө же тараптар профессионалдык кеңешти күтүп турганда натыйжалуу болуп, медиатор менен эксперт-консультанттын ролун айкалыштырат. Белгилей кетчү нерсе, өз алдынчалыкты жана ыктыярдуулукту бузуу, медиацияны «мажбурлоонун жумшак түрүнө» айландыруу ыктымалдыгы жогору - судьялар же мамлекеттик органдар катышканда өзгөчө коркунучтуу[2].

Кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө баа берүүчү/директивалык ыкмаларды колдонуу күнөөсүздүк презумпциясы, аялуу катмарды коргоо жана коомдук кызыкчылык баа берүүчү же директивдик медиация практикасынын мүмкүнчүлүгүн чектеген кепилдиктерди жогорулатууну талап кылат. Мындай моделдерге катуу аныкталган шарттарда гана жол берилет: майда кылмыштар, тараптардын ортосундагы күчтөрдүн балансы, адвокаттын катышуусу, толук негизделген макулдук, көз карандысыз орган тарабынан көзөмөл. Калыбына келтирүүчү медиация көбүнчө баа берүүчү медиацияга артыкчылык берилет, бирок социалдык кызматтардын колдоосун жана жабырлануучуну коргоону талап кылат.

Медиациянын моделдерин кеңейтүү фундаменталдык принциптерге зыян келтирбеши үчүн төмөнкүлөр зарыл:

- моделдердин ортосундагы так мыйзамдык айырмачылык (фасилитациялык, баалоочу/директивалык), алардын чеги жана колдонуу чөйрөлөрү. судьялардын ролу

жөнүндө эрежелер: медиациянын функцияларын жана бир эле иш боюнча кийинки соттук иштерди айкалыштырууга тыюу салуу; соттук макулдашуучулардын статусу жана укуктук режими.

- баа берүүчү/директивалык медиациянын тобокелдиктерин түшүндүрүү менен тараптардын милдеттүү түрдө маалымдалган макулдугу (жазуу жүзүндө).

- ар кандай адистиктеги медиаторлор үчүн этика кодекстери жана аккредитациялоо стандарттары.

- ачык-айкын өзгөчөлүктөр менен купуялуулуктун кепилдиктери (кылмыштуу укук бузуулар, үчүнчү жактарды коргоо).

- контролдоо жана мониторинг механизмдери - статистика, сапатты баалоо, кыянаттык менен кайрылуу мүмкүнчүлүгү.

- окутуу: медиаторлорду, судьяларды жана адвокаттарды ар кандай ыкмалар боюнча укуктук жана коммуникациялык окутуу.

Ошентип, медиация ыкмаларын кеңейтүү талаш-тартыштарды ийкемдүү, тез жана прагматикалык чечүү үчүн пайдалуу инструменттерди берет. Бирок эффект өзөк сакталганда гана оң болот – ыктыярдуулук, калыстык, купуялуулук жана тараптардын укуктарын сактоо. Баалоочу жана директивдик медиацияны өнүктүрүү медиация практикасынын мыйзамдуулугун жана калыбына келтирүүчү мүнөзүн сактоо үчүн ойлонулган укуктук жана уюштуруучулук колдоону талап кылат[3]. Мында төмөнкүлөр зарыл: а) көпчүлүк талаш-тартыштар үчүн фасилитациялык моделди «негизги» катары сактоо; б) баа берүүчү/директивалык моделди ал негиздүү болгон (соода/коммерциялык талаш-тартыштар, мүлктүк талаштар) жана күчөтүлгөн кепилдиктер менен гана колдонууга; в) кылмыш-жаза чөйрөсүндө баалоочу элементтерди өтө кылдаттык менен киргизүү менен калыбына келтирүүчү медиацияга артыкчылык берүүгө; г) мыйзамдар жана кесиптик стандарттар ар бир моделдин чектерин так аныктоого тийиш; г) ачыктыкты, окутууну жана алсыз жактарды коргоону камсыз кылуу.

Бир жагынан, баа берүүчү жана директивдик медиациянын айкын практикалык артыкчылыгы бар: алар чыр-чатактын катышуучуларына соттук териштирүүдө өздөрүнүн мүмкүнчүлүктөрүн реалдуураак кароого, далилдердин базасын жана мүмкүн болуучу юридикалык кесепеттерге объективдүү баа берүүгө жардам берет. Тараптар буга чейин соттук териштирүүгө катышкан же сөзсүз жана узакка созулган соттук териштирүүлөрдүн кысымына кабылган учурларда, бул модель тезирээк компромисске барууга мүмкүндүк берет жана каржылык жана убакыт чыгымдарын азайтат. Бул ыкма юридикалык позициялар так аныкталган жана компромисстик мүмкүнчүлүктөр чектелүү болгон талаш- тартыштарда өзгөчө баалуу.

Бирок, экинчи жагынан, дал ушундай моделдерде медиациянын негизги принциптеринин – ыктыярдуулуктун жана бейтараптуулуктун бузуу коркунучу пайда болот. Келишимдин мазмунун түзүүгө активдүү катышкан ортомчу иш жүзүндө арбитрдин же кеңешчинин ролун ойной баштайт, бул анын калыстыгын кабыл алууга сөзсүз түрдө таасирин тийгизет. Мында келишимдин ыктыярдуу мүнөзү формалдуу болуп чыгышы мүмкүн: алсызыраак тарап, медиатордун ыйгарым укуктарына ишенген же процесстик кысымга дуушар болгон тарап, иш жүзүндө анын кызыкчылыктарын чагылдырбаган шарттарга макул болушу мүмкүн.

Мындан тышкары, ортомчунун сүйлөшүүлөрдүн мазмундук бөлүгүнө ашыкча кийлигишүүсү катышуучулардын ортосундагы күчтөрдүн тең салмактуулугун бузушу мүмкүн. Позициясы медиатордун сунуштарына жакын болгон тарап жашыруун артыкчылыкка ээ болот, ал эми экинчи тарап анча ыңгайлуу эмес шарттарда калат, бул процедуранын өзүнө болгон ишенимди азайтат. Акыр-аягы, мындай практика кыска мөөнөттө натыйжалуу болсо да, талаш-тартыштарды чечүүнүн альтернативалуу, адилеттүү жана кызыкчылыкка негизделген ыкмасы катары медиациянын аброюна шек келтириши мүмкүн[4].

Баалоочу жана директивдик медиацияны сындoo негизинен алар басымды

тараптардын өз ара алгылыктуу чечимди чындап ыктыярдуу жана көз карандысыз издөөсүнөн түпкүлүгүндө арбитражга жакыныраак компромисстик моделге буруп жаткандыгы менен байланыштуу. Медиатор конструктивдүү диалог үчүн гана шарттарды түзгөн классикалык фасилитациялык медиациядан айырмаланып, бул жерде ал жыйынтыктоочу макулдашуунун мазмунуна активдүү таасир этет, бул процессти “жогорудан” чечим кабыл алуу формасына жакындатат[5].

Маселе мындай мамиленин катышуучуларынын өз алдынчалыгын төмөндөтүп жатканында: тараптардын чыныгы кызыкчылыктарын жана алардын баалуулуктарын терең изилдөөнүн ордуна, ортомчу соттук көз караштар призмасы аркылуу баалаган юридикалык позицияларга басым жасайт. Бул чыр-чатактын ички себептери чечилбеген келишимдерге алып келиши мүмкүн[6].

Кээ бир медиаторлор мындай моделдин кемчиликтерин моюнга алып, тараптардын кызыкчылыктарын аныктоого жана кызматташуунун принциптерине негизделген чечимди курууга аракет кылуу менен анын директивдик мүнөзүн толтурууга аракет кылышат. Бирок иш жүзүндө бул аракеттер көбүнчө үстүртөн мүнөзгө ээ: медиатор конфликттин эмоционалдык, баалуулук жана коммуникативдик компоненттерине тереңдеп кирбестен, айтылган позицияларды талдоо жана формалдуу түрдө кесилишкен жерди издөө менен чектелет[7].

Натыйжада, баа берүүчү же директивалык ортомчулук аркылуу жетишилген макулдашуу көп учурда туруксуз болот: тышкы жагдайлар өзгөргөндө ал тез эле кыйрап калышы мүмкүн, анткени ал негизги маселелер боюнча тараптардын ортосундагы бекем макулдашууга негизделбейт. Демек, медиациянын мындай формаларынын узак мөөнөттүү натыйжалуулугу күмөндүү жана аларды ашыкча колдонуу талаштарды формалдуу чечүүдө эмес, кызыкчылыктарга багытталган уникалдуу курал катары медиацияга болгон ишенимди алсыратышы мүмкүн.

Ошентип, баа берүүчү жана директивдик медиация бир катар кырдаалдарда – өзгөчө татаал укуктук талаш-тартыштарда же убакыттын чектелүүсүндө – ачык практикалык маанисине карабастан, медиация институтунун маанилүү мүнөздөмөлөрүн сактоо жагынан жогорку тобокелдик инструменттерин билдирет.

Аларды колдонуу өзгөчө этияттыкты талап кылат, анткени талаштын мазмунуна медиатордун ашыкча кийлигишүүсү процедураны ыктыярдуу жана бирдей чечимди издөөдөн соттук эмес же арбитраждык форматка айландырышы мүмкүн.

Медиациянын уникалдуу артыкчылыктарын жоготпоо үчүн – ыктыярдуулук, тараптардын тең укуктуулугу, медиатордун бейтараптыгы жана катышуучулардын мыйзамдуу эмес, чыныгы кызыкчылыктарына басым жасоо – бул принциптерди мыйзамда формалдуу түрдө бекитүү гана эмес, иш жүзүндө алардын сакталышын камсыз кылуу зарыл. Бул медиаторлордун кесиптик стандарттарын иштеп чыгууну, алардын квалификациясын тынымсыз жогорулатууну, ошондой эле коомдо жана укук коргоо чөйрөсүндө медиация маданиятын калыптандырууну камтыйт, мында негизги баалуулук болуп сырттан таңууланган чечим эмес, тараптардын көз карандысыздыгы жана макулдугу сакталат[8].

Болбосо, медиация өзүнүн өзгөчөлүгүн жоготуп, макулдашуучу жана гуманисттик мүнөзүнөн ажыраган укуктук жөнгө салуунун дагы бир формалдуу куралына айланып кетүү коркунучу бар.

Заманбап медиация практикасынын алкагында талаш-тартыштарды чечүүнүн формалдуу макулдашууга жетишүүгө багытталган салттуу логикасынын чегинен чыгуучу альтернативдик ыкмаларга туруктуу кызыгуу бар. Алардын арасында өзгөчө орунду медиациянын трансформациялоочу, гуманисттик жана баяндоочу моделдери ээлейт, алардын ар бири тараптардын мамилелериндеги сапаттык өзгөрүүлөргө жана чыр-чатакты феномен катары кайра кароого багытталган[9].

Негизги натыйжа документтештирилген макулдашуу катары таанылган классикалык жана баалоочу-директивалык формалардан айырмаланып, бул моделдер аны кошумча продукт

катары карашат. Бул жерде негизги максат - катышуучулардын жеке өсүүсү үчүн шарттарды түзүү, алардын коммуникациясын калыбына келтирүү же кайра куруу жана өз ара түшүнүшүүнү өнүктүрүү.

- Трансформативдик медиация тараптардын өз алдынчалыгын жана конструктивдүү өз ара аракеттенүү жөндөмдүүлүгүн бекемдөөгө багытталган, ал тургай конкреттүү конфликттен тышкары.

- Гуманисттик медиация адамдык баалуулуктарга, ар бир катышуучунун өзгөчөлүгүн сыйлоого жана таанууга басым жасайт, эмоционалдык компонентке олуттуу көңүл бурат.

- Баяндоочу ортомчулук конфликти камтыган окуялар менен иштөөгө негизделген жана мурунку карама-каршылыктардан таза, жаңы баянды биргелешип түзүүнү камтыйт.

Бул мамилени терең трансформациялоого басым жасоо бул ыкмаларды талаштын предметин жоюу үчүн гана эмес, ишенимди, өз ара урматтоону жана мындан ары кызматташууга даярдуулукту калыбына келтирүү үчүн зарыл болгон кырдаалдарда өзгөчө баалуу кылат.

Медиациянын трансформативдик модели чыр-чатакты татаал жана көп кырдуу феномен катары түшүнүүгө негизделген, ал ачык-айкын терс аспектилер менен катар катышуучулардын өнүгүүсү жана алардын инсандар аралык байланыштарын чыңдоо үчүн кубаттуу ресурсту алып кете алат. Бул жерде конфликт жөн гана чечүүнү талап кылган юридикалык же социалдык кагылышуу катары эмес, тараптарга өз ара аракеттенүүлөрүн кайра карап чыгууга, кабылдоо стереотиптерин жеңүүгө жана жемиштүү байланышты орнотууга мүмкүнчүлүк берген өсүү чекити катары каралат[10].

Бул моделде медиатор процессти жана анын этаптарын көзөмөлдөп, катуу жөнгө салуучу ролунан алыстайт. Ал баарлашуу мейкиндигинде нейтралдуу фасилитатордун ролун аткарат, мында катышуучулар диалог кантип курулаарын, кандай суроолорду кандай ырааттуулукта көтөрүүнү өздөрү аныкташат. Катуу процедурдук алкактардын жоктугу тараптарга алдын ала белгиленген эрежелердин басымы астында эмес, өздөрүнүн темптери жана артыкчылыктары боюнча аракеттенүүгө мүмкүндүк берет.

Трансформативдик медиация сөзсүз эле келишим түзүүгө басым жасабайт. Натыйжада формалдуу документ эмес, өз ара аракеттенүү мүнөзүндөгү сапаттык өзгөрүү болушу мүмкүн: бири-бирин угуу, экинчи тараптын мотивдерин жана муктаждыктарын түшүнүү, өз ара кастыктын деңгээлин төмөндөтүү. Бул процессте медиатор тараптардын талаш-тартышты өз алдынча чечүүгө учурдагы кырдаалда гана эмес, келечекте да мүмкүнчүлүктөрүн колдоо менен алардын ички потенциалын ачууга жардам берет.

Ошентип, трансформативдик медиация конфликттин белгилерин жоюуга эмес, аны терең өзгөртүү, мындан аркы конструктивдүү кызматташуу үчүн туруктуу негиз түзүүгө багытталганы менен баалуу.

Медиациянын гуманисттик модели трансформативдик ыкманын философиясынын көп бөлүгүн бөлүшөт, бирок анын басымы конфликттин эмоционалдык өлчөмүнө бурулган. Бул кандайдыр бир юридикалык же күнүмдүк пикир келишпестиктер көбүнчө терең психологиялык тажрыйбалар менен коштолгондугунан келип чыгат - нааразычылыктар, адилетсиздик сезими, жоготуудан коркуу, ички чыңалуу же топтолгон агрессия. Дал ушул эмоционалдык «катмарлар» көбүнчө чыр-чатактын формалдуу түрдө чечилиши мүмкүн болгон учурда дагы, чыр-чатактын уланышынын чыныгы себеби болуп калат[11].

Гуманисттик медиацияда медиатор аң-сезимдүү түрдө коопсуз жана ишенимдүү мейкиндикти түзөт, анда тараптар өз сезимдерин эркин жана айыптоосуз билдире алышат. Медиатордун милдети эмоционалдык билдирүүлөрдү чектөө эмес, аларды конструктивдүү багытка жумшак багыттоо, катышуучуларга эмоцияларын таанууга жана сезүүгө жардам берүү. Бул ыкма, мисалы, көптөн бери келе жаткан таарыныч же күнөө менен байланышкан жашыруун ички блокторду аныктоого жана аларды акырындык менен жеңүүгө жардам берет.

Бул моделдин негизги жобосу чыныгы жарашуу эмоционалдык чыңалуудан арылганда

жана катышуучулар ички тынчтыкка ээ болгондо гана мүмкүн болот. Бул жерде кандайдыр бир талаш-тартыштын чечилиши өз алдынча максат катары эмес, эмоционалдык тазалоо процессинин табигый натыйжасы катары кабылданат.

Гуманисттик медиациянын маанилүү натыйжасы болуп ар бир тараптын жеке кадыр-баркын калыбына келтирүү саналат. Катышуучулар өздөрүнүн сезимдери угулуп, түшүнүлгөнүн сезгенде, өз ара агрессия азаят, диалогго болгон каалоо пайда болот жана мамилелер дагы сый-урматтын жана чынчылдыктын негизинде түзүлүшү мүмкүн.

Ошентип, гуманисттик медиация – бул, биринчи кезекте, ички боштондукка чыгуу жана эмоционалдык тең салмактуулукту калыбына келтирүү процесси, ал учурдагы чыр-чатакты жоюуга гана эмес, келечекте гармониялуу өз ара аракеттенүү үчүн шарттарды түзүүгө мүмкүндүк берет.

Баяндоочу ортомчулук социалдык конструктивизмдин идеяларына негизделет, ага ылайык адам үчүн реалдуулук анын өзүнө жана башкаларга айткан окуялары аркылуу түзүлөт. Бул жеке окуялар (өзүң жөнүндө, жашоодогу тажрыйбаң жана ролуң жөнүндө), социалдык (коом тарабынан таңууланган стереотиптер жана күтүүлөр), маданий (салттар, баалуулуктар) же үй-бүлө (муундарга өткөн жүрүм-турум үлгүлөрү) болушу мүмкүн.

Бул ыкманын көз карашынан алганда, конфликт жөн гана кызыкчылыктардын же укуктук позициялардын кагылышуусу эмес, катышуучулар бар болгон ар кандай баяндоолордун өз ара аракеттенүүсүнүн жана атаандаштыгынын натыйжасы. Бир эле эпизодду тараптар такыр башка өңүттө кабыл алышы мүмкүн, анткени алардын ар бири аны өзүнүн жеке сюжети, өзүнүн логикасы, мааниси жана эмоционалдык боёгу менен “киргизет”[12].

Мындай процесстеги ортомчунун ролу арбитрдин же классикалык фасилитатордун ролунан түп тамырынан бери айырмаланат. Ал “объективдүү чындыкты” орнотууга аракет кылбайт жана баа бербейт, бирок тараптарга алардын окуяларын түшүнүүгө жана изилдөөгө, алар кырдаалды кабыл алууга жана жүрүм-турумга кандайча так таасир тийгизерин көрүүгө жардам берет. Медиатор альтернативалуу баяндарды издөөгө түрткү берет - катышуучулардын ролдорун кайра карап чыгууга жана байланыш чекиттерин табууга мүмкүндүк берген окуяларды сүрөттөөнүн жаңы ыкмалары.

Мисалы, бир тарап өзүн жалаң жабырлануучу, экинчиси агрессор катары көргөн окуя кыйынчылыктарды бирге жеңүү же өз ара каталар жана аларды оңдоо мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө баянга айландырылат. Кабылдоону өзгөртүүнүн натыйжасында эмоционалдык фон да өзгөрөт: чыңалуу төмөндөйт, диалогго даярдыгы пайда болот, катышуучулардын жүрүм-туруму конструктивдүү болуп калат.

Баяндоочу медиациянын негизги баалуулугу – талаш формалдуу макулдашуу аркылуу эмес, конфликтке болгон көз карашты терең өзгөртүү аркылуу чечилет. Конфронтация окуясы кызматташуу же өз ара түшүнүшүү окуясы менен алмаштырылганда, тараптар өз алдынча жаңы мамилелерди түзө алышат, мында мурунку карама-каршылыктар актуалдуулугун жоготот.

Ошентип, баяндоочу медиация – бул конфликттин «окуясын» кайра карап чыгуу жана кайра жазуу процесси, мында окуяны өзгөртүү жүрүм-турумдун өзгөрүшүнө алып келет жана акырында кырдаалды туруктуу чечүүгө алып келет.

Бардык каралып жаткан моделдерде – трансформативдик, гуманисттик жана баяндоо – формалдуу макулдашууга жетишүү процесстин негизги багыты эмес. Бул медиатор менен тараптар сөзсүз түрдө келүүгө тийиш болгон максат катары эмес, катышуучулардын өз ара аракеттенүүсүндө болуп жаткан терең өзгөрүүлөрдүн табигый жана экинчи даражадагы натыйжасы катары кабыл алынат.

Бул ыкмалар чыр-чатакты чыныгы чечүү тараптардын өз ара мамилелери өзгөргөндө гана мүмкүн болот деген ишенимге негизделет – алардын бири-бирине болгон түшүнүгү өзгөрөт, ишенбөөчүлүк жана агрессиянын деңгээли төмөндөп, ачык диалогго жана кызматташууга даярдуулук пайда болот.

Көрсөтүлгөн медиациянын философиясын түп-тамырынан бери өзгөртөт, мында ал таза юридикалык процедурадан, анын негизги багыты мыйзамдуу түрдө жазылган келишимден,

талаш-тартыштарды чечүүнүн гуманисттик процессине айланды, анын борборунда инсан өзүнүн бардык баалуулуктары, сезимдери, ишенимдери жана муктаждыктары турат.

Бул парадигмадагы негизги баалуулук - адамдын ички дүйнөсү жана анын бузулган мамилелерди калыбына келтирүү жөндөмү. Медиатор жөн гана ортомчу эмес, тараптардын өз ара аракеттенүүнүн жаңы форматына өз алдынча жол табуусу үчүн шарттарды түзүп, андап-түшүнүү, кайра ойлоо жана кабыл алуу процессинде кандайдыр бир жол көрсөтүүчү болуп калат[13].

Ошентип, бул моделдердеги макулдашуу юридикалык максат эмес, инсандын ийгиликтүү трансформациясынын жана инсандар аралык байланыштын кошумча продуктусу болуп саналат, бул мындай медиацияны мамилелерди сактоо же калыбына келтирүү маанилүү болгон кырдаалдарда өзгөчө баалуу куралга айлантат.

Когнитивдик же системалык медиациянын жактоочулары чыр-чатакты эффективдүү чечүү биринчи кезекте тараптардын эмоциялык өз ара аракеттенүүсүнө эмес, рационалдуу ой жүгүртүүгө жана логикага көз каранды деп эсептешет. Бул концепциянын алкагында эмоциялар кырдаалды тереңирээк түшүнүү үчүн ресурс катары эмес, кабыл алууну бурмалоого, субъективдүүлүктү жогорулатууга жана салмактуу чечимдерди кабыл алууну татаалдаштырууга жөндөмдүү фактор катары каралат[14].

Когнитивдик моделдеги медиатордун негизги милдеттери:

- келип түшкөн маалыматты түзүүгө жана фактыларды системага салууга;
- эмоциялык бурмалоолордун таасирин азайтып, тараптар иштин жагдайларын туура кабыл алышын камсыз кылууга;
- катышуучулар тарабынан коюлган гипотезаларды түзүүгө жана текшерүүгө көмөктөшүү;
- чечимдерди издөө процессин логикалык, ачык-айкын жана объективдүү баалоого дуушар боло тургандай уюштуруу.

Трансформативдик же гуманисттик ыкмалардан айырмаланып, медиатор сезимдер жана инсандар аралык динамика менен активдүү иштейт, когнитивдик медиация өз ара аракеттенүүнүн аналитикалык аспектинен басым жасайт. Ал эмоционалдык кийлигишүү процессин жана субъективдүү бурмалоолорду тазалоо менен жогорку сапаттагы, туруктуураак жана өз ара алгылыктуу чечимдерге жетишүүгө болорун сунуштайт[15].

Ошентип, когнитивдик медиация эксперттик консультацияга жакын форматка тартылат, мында медиатор ой процессинин уюштуруучусунун ролун ойнойт, логикага жана фактыларга таянып, тараптарга чыр-чатакты чечүүнүн оптималдуу стратегиясын иштеп чыгууга жардам берет.

Бирок, биздин көз карашыбыз боюнча, жогоруда айтылган медиация моделдеринин бири да – жеңилдетүүчү, баалоочу, директивдик, трансформативдик, гуманисттик, баяндоочу же когнитивдик болсун – бардык кырдаалдарда колдонулуучу жарашуу жол- жобосунун толук жана универсалдуу, көз карандысыз модели катары кароого болбойт.

Бул ыкмалардын ар бири медиатор менен тараптардын өз ара аракеттенүүсүнүн белгилүү бир стилин гана түзөт, ал: а) анын кесиптик даярдыгынын деңгээли жана конкреттүү ыкмаларды өздөштүрүү менен аныкталат; б) процесстеги медиатордун ролуна карата өзүнүн жеке баалуулуктарын жана көз караштарын чагылдырат; в) чыр-чатактын мүнөзүнө жана татаалдыгына, ошондой эле ал келип чыккан чөйрөгө (жарандык, үй- бүлөлүк, эмгектик, кылмыш-жазалык) көз каранды; г) катышуучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн, алардын диалогго даярдыгын жана өз ара ишеним деңгээлин эске алат.

Ошондуктан, бир “идеалдуу” моделди издөөнүн ордуна, гибридик, ылайыкташтыруу мамиле жөнүндө сөз кылуунун мааниси бар, мында медиатор ар кандай стилдердин элементтерин бириктирип, конкреттүү кырдаалга эң ылайыктуу процессти курат. Бул өзгөчө ата мекендик практикада маанилүү, мында медиацияны укуктук жөнгө салуу али өнүккөн баскычта турат, ал эми коомдун жана сот тутумунун талаптары жарашуу жол-жоболорунун ийкемдүүлүгүн талап кылат.

Ошентип, медиациянын саналып өткөн түрлөрү так жөнгө салынган процедуралары

жана статусу бар өзүнчө институтташтырылган моделдерди билдирбейт, тескерисинче, чыр-чатакты чечүүнүн ар кандай методологиялык жана философиялык мамилелерине негизделген медиация тажрыйбасынын түрлөрү болуп саналат.

Бул түрлөрдүн ар бири белгилүү принциптерди жана басымдарды чагылдырат — процесске жана бейтараптуулукка басым жасайбы, чечим чыгарууга жана директивдүүлүккө, же катышуучулар менен эмоционалдык жана когнитивдик катышууга. Алар биргелешип натыйжалуу медиация үчүн медиаторлорго жеткиликтүү инструменттердин байлыгын жана ар түрдүүлүгүн көрсөтөт.

Бирок, мындай өзгөрүлмөлүүлүккө карабастан, бул түрлөрдүн бири дагы мыйзамда бекемделген жана медиаторлордун да, тараптардын да алкактарын, милдеттерин жана укуктарын аныктаган медиациянын укуктук моделин алмаштыра албасын баса белгилей кетүү маанилүү. Мыйзам негизги принциптердин ыктыярдуулуктун, купуялуулуктун, бейтараптуулуктун жана тараптардын тең укуктуулугунун сакталышынын кепилдигин камсыздайт жана коомдо медиация институтунун туруктуу жана адилет иштеши үчүн укуктук негиз түзөт.

Демек, медиация ыкмаларынын көп түрдүүлүгү укуктук жөнгө салуунун альтернативасы же алмаштыруусу катары эмес, процедураны чыр-чатактын тараптарынын өзгөчө шарттарына жана керектөөлөрүнө ылайыкташтырууга көмөктөшүүчү баалуу толуктоо жана практиканы кеңейтүү катары каралууга тийиш.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ:

1. Иванова Е.Н. Динамика директивности при обучении медиаторов [Текст] /Е.Н. Иванова // Вестник СПбГУ. Философия и конфликтология . - 2014. - №3. - С.80-85
2. Иванова Е.Н. Современная медиация: тенденции и проблемы. [Текст] /Е.Н. Иванова //Конфликтология. - 2011. - № 1. - С.146–168.
3. Джоробекова А.М., Калиева Г.У. Медиациянын принциптери чыр-чатакты ийгиликтүү чечүүнүн негизи катары. [Текст] / А.М. Джоробекова, Г.У. Калиева //Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - 2024. - № 3. - С.176-180. DOI: 10.26104/NNTIK.2024.38.12.037
4. Давыденко Д.Л. Вопросы юридической терминологии в сфере “альтернативного разрешения споров”. [Текст] /Д.Л. Давыденко //Третейский суд, 2009. - №1 (61). - С.40–53.
5. Конфликтология: учебник для вузов [Текст] / под ред. А. С. Кармина. - СПб.: Лань, 1999. - 446 с.
6. Заварзин Е.В. Пространственно-когнитивная модель процесса медиации в уголовном процессе. [Текст] /Е.В. Заварзин // Развитие института медиации как инструмента повышения правовой культуры граждан: сб.мат-лов межд.науч.-практ.конференции. – Саратов, 2020. - С.27-31.
7. Джоробекова А.М., Калиева Г.У. Медиациянын социалдык максаты. [Текст] // А.М. Джоробекова, Г.У. Калиева //Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - 2024. - № 3. - С.171-175. DOI: 10.26104/NNTIK.2024.33.87.036
8. Романенко М.А. Альтернативные формы разрешения правовых конфликтов: выбор оптимальной модели”. [Текст] /М.А. Романенко //Вестник Астраханского государственного технического университета. 2005. №5. С. 244–251.
9. Джоробекова А.М., Абитов Т.Т. Аялдар арасындагы кылмыштуулук менен күрөшүү көйгөйлөрү. [Текст] / А.М. Джоробекова, Т.Т. Абитов //Известия ВУЗов Кыргызстана. - 2024. - № 5. - С.205-209. DOI: 10.26104/IVK.2024.99.49.040
10. Гордийчук Н.В. Трансформативная медиация: основные понятия и установки. /Н.В. Гордийчук //Психологическая наука и образование. - 2014. - № 2. -С.41- 47.
11. Смолянинова О.Г., Иванов Н.А. Обзор практик профессиональной подготовки

- медиаторов: контекст гуманитаризма. [Текст] / О.Г. Смолянинова, Н.А. Иванов // Управление образованием: теория и практика. – 2022. - №2(48). - С.133-140.
12. Кулапов Д.С. Виды медиации: теоретический аспект [Текст] / Д.С. Кулапов // Вестник СГЮА. - 2014. - №4 (99). - С.119-122. (дата
13. Милохова А.В. Обязательная медиация: поиск компромисса [Текст] /А.В. Милохина // Вестник РГГУ. Серия «Экономика. Управление. Право». - 2013. - №3 (104). -С.137- 142.
14. Береснева М.В., Кославская О.В. Медиация и когнитивно-поведенческие инструменты в медиации. [Текст] / М.В. Береснева, О.В. Кославская //Сб.научных статей. – СПб, 2021. - С.32-37.
15. Аллахвердова О.В. Медиация как социально-психологический феномен [Текст] / О.В. Аллахвердова // Вестник Санкт-Петербургского университета. Международные отношения. 2007. - №2-1. - С.151-158.